

19. YÜZYILIN İLK YARISINDAKİ BEKTAŞİLİĞE ROMAN PENCERESİNDEN BAKMAK: ÇERAĞLAR UYANIRKEN

Hasan YÜREK*

Özet

Bir edebî tür olarak roman, ortaya çıktığı andan itibaren tarihsel gerçeklere de yer vermiştir. Dolayısıyla pek çok tarihsel süreç ya da gelişme anlatıcı aracılığıyla aktarılır. A. Yılmaz Soyger'in Çerağlar Uyanırken başlıklı eseri de bu kapsamda değerlendirilebilecek romanlardandır. Bektaşilik üzerine bilimsel çalışmalar da kaleme alan yazar, edebî eseri de Bektaşilik üzerine değerlendirmeler yapmak için kullanır. Bu çalışma, belirtilen edebî eseri, A. Yılmaz Soyger'in 19. yüzyılda Bektaşiliğin zorlu bir sürecini anlattığı romanı kapsamaktadır. 1826'da yeniçeriliğin kaldırılmasının ardından Bektaşi tekkeleri de kapatılmış ve Bektaşiler zorlu bir süreç yaşamıştır. Daha sonra baskıların azalmasıyla da Bektaşilik resmî olmayan yollardan varlığını sürdürmüştür. Çalışmanın amacı edebî eserden hareketle 19. yüzyılın ilk yarısındaki Bektaşilik hakkında yapılan değerlendirmeleri ortaya koymaktır. Bunun yanında bir tarikat olarak Bektaşilik ve Bektaşilerle ilgili yer verilen özellikler de ele alınacaktır. Çalışmada öncelikle, romanın geçtiği dönemdeki Bektaşiliğin genel durumunu anlatan bir giriş yapılacak, ardından tarihsel gelişmelerden romana yansıyanlar ele alınacaktır. Bunun sonrasında da Bektaşilikle, Bektaşilerle ilgili verilen bilgiler üzerinde durulacaktır. Bu değerlendirmelerin ardından da sonuç kısmı verilecektir. Böylece tarihsel bir gerçekliğin, sürecin romana nasıl yansıdığı ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çerağlar Uyanırken, bektaşilik, A. Yılmaz Soyger, 19. yüzyıl, roman

A VIEW ON BEKTASHISM IN THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY THROUGH A NOVEL: ÇERAĞLAR UYANIRKEN

Abstract

As a literary genre, novel keeps some hints about historical facts within. Hence in a novel one can realize some historical developments or processes by the expressions of the narrator. The novel "Çerağlar Uyanırken", which was written by A. Yılmaz Soyger, is one of the novels of this kind. The author of the novel is also known by some academic studies on Bektashism. Thus with this background he uses his novel to make some evaluations about Bektashism. This article focuses on this novel which involves the hard times of Bektashism in the 19th century. As is known after the abolishment of Janissaries in 1826, Bektashism was also suppressed and Bektashis faced difficult situations. After a while the pressure decreased

* Yrd. Doç. Dr., Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Mersin/Türkiye, hyurek@mersin.edu.tr

and Bektashism continued its existence under unofficial conditions. This study aims to reveal some evaluations about Bektashism in the first half of the 19th century based on this novel. In addition features about Bektashis and Bektashism as a sect are discussed. This article firstly begins with an introduction that describes the general situation of Bektashism of the time that the novel narrates about. Then reflections of the historical events to the novel are discussed. Afterwards information given about Bektashism and Bektashis in the novel is presented. Thus with the conclusion part it is aimed to explain how historical realities and processes are reflected to this novel.

Keywords: Çerağlar Uyanırken, bektashism, A. Yılmaz Soyger, 19th century, novel

Giriş

Tarih, çeşitli yönleriyle edebiyatın ilgi alanına girmiştir. Kimi zaman bir fon olan tarih kimi zaman da tarihsel gerçekleriyle edebiyata konu olur. Bir başka ifadeyle “sanat değeri olsun olmasın bütün romanlarda insan, aile ve toplumla ilgili değişmelerin yer aldığı görüyoruz. Son iki yüzyıl içinde meydana gelen hızlı değişimin romanlara yansımaları elbetteki tabii bir olaydır” (Yalçın, 2002: 19). Bu tarz örnekler Türk edebiyatında sıklıkla rastlamak mümkündür. Bu örneklerden biri de A. Yılmaz Soyger’in *Çerağlar Uyanırken* başlıklı romanıdır. Yazar, bu eserde Bektaşiliğin en zor dönemlerinden birini, 19. yüzyılın ilk yarısını, idam edilen bir Bektaşiliği olan Kıncı Baba’nın oğlu Hasan’ın şahsında anlatır. Romanda 1826’da Bektaşiliğin kapatılmasıyla kendi kimliğini gizlemek zorunda kalan Kıncı Baba’nın eşi Hatice’nin yaşam mücadelesi anlatıldıktan sonra oğlu Hasan’ın serüveni aktarılır. Hasan’ın medrese eğitimi alması, asıl kimliğini yavaş yavaş öğrenmesi, evlenmesi, Bektaşileri tanıdıktan sonra onlara yaklaşması ve sonunda asıl kimliğine geri dönmesi yani Bektaşiliği olması anlatılır. Böylece Hasan ekseninde bir tarikatın belirli bir dönemde yaşadığı sıkıntılar ve bu sıkıntılardan büyük oranda kurtulması üzerinde durulur. Hasan’ın serüveni aracılığıyla bir taraftan belirtilen dönemde Bektaşiliğin durumu diğer taraftan ise Bektaşilikle ilgili bilgiler söz konusu edilir.

A. Yılmaz Soyger, Bektaşilik üzerine araştırmalar yapmış ve *19. Yüzyılda Bektaşilik* başlıklı bir çalışma yayımlamıştır. *Çerağlar Uyanırken* de bu çalışmanın parçalarıdır.

“Yeniçeri Ocağı’nın kuruluşundaki rolü dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu tarihi boyunca nüfuzunu koruyan Bektaşilik, gerek oynadığı siyasi roller ve arzettiği farklı dini inanç ve telakkileri birleştirici (...) yapı, gerekse devletin XVI. yüzyıldan itibaren resmen tanıdığı tek gayri Sünni tarikat olması sebebiyle en çok ilgi çeken ve en çok araştırılan tarikat olmuştur” (Ocak, 2010: 373). Bektaşiliğin devlet tarafından kabulü 19. yüzyılın ilk yarısında sona erer. Çalışmanın ayrıntılarına girmeden önce 19. yüzyılın

ilk yarısındaki Bektaşiliğe genel hatlarıyla bakmak gerekir. 19. yüzyıl Bektaşilik açısından oldukça zorlu bir dönemdir. Bunun temel sebebi 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra Bektaşî tarikatının da kapatılmasıdır. Birge bu süreci "*Hacı Bektaş'ın asker evlatlarının yok edilmesinin Bektaşî Tarikatı tekkeleri üzerinde büyük bir etki yapması kaçınılmazdı. Daha Ortodoks olan ulema kadar, diğer derviş tarikatları önderleri de, hemen Bektaşilerin sapkın öğretilerini bildirmek için koşuştular. Bu kanıtla karşılaşan Sultan, temsilcilerine tüm ülkedeki Bektaşî tekkelerinin araştırılması ve tarikatın ezilmesini emretti*" (Birge, 1991: 88-89) cümleleriyle anlatır. Bu doğrultuda bir toplantı düzenlenir. Bu toplantıya çeşitli tarikatlardan temsilciler katılır ve Bektaşîlere bazı suçlamalar yapılır; ardından da karar verilir: "*Bazı Bektaşilerin oruç yemek, namazı terk etmek gibi kötülüklerinden başka, dört büyük halifeye sövdükleri tevatür derecesinde vaki ve malum olduğundan... Bektaşî tekkelerinde bulunan Babalar ile müridler adına olan piçlerin itikadlarını düzeltmek üzere Hadim, Birgi, Kayseri gibi ulema makarrı olan beldelere sürülmelerine... karar verildi*" (Öztürk, 1998: 194). Böylece Bektaşî tekkeleri kapatılır, Bektaşî dervişleri, kimliklerinden soyutlanarak kontrol edilmeye çalışılır ve Bektaşî şeyhleri sürgüne gönderilir (Soyyer, 2005: 68).

1826'da Bektaşî tekkelerinin kapatılması, Bektaşîliği sonlandıramamıştır. Bektaşîler, kendi kimliklerini saklayarak, gizli ayinler yaparak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Devletin algısı doğal olarak topluma da yansır ve bu dönemde Bektaşî olmak bir suçmuş gibi algılanmaya başlar (Birge, 1991: 89). Her şeye rağmen kimliklerini koruyan Bektaşîler, II. Mahmut'un tahttan inmesiyle kısmen de olsa rahatlar ve baskılardan kurtulur. Bektaşîlik serbest bırakılmasa da dönem idarecilerinin, Bektaşîlere yakınlık göstermeleri sonucunda Bektaşîler kısmen de olsa rahatlar. Bunun en somut örneği I. Abdülmecid'in Bektaşî olan Halil Revnaki Baba'nın cenaze törenine katılmasıdır (Soyyer, 2009: 90).

Bu bilgiler ışığında Bektaşîliğin II. Mahmut'un iktidarda olduğu 1826'dan itibaren büyük baskılara uğradığı; ancak onun tahttan inmesiyle baskının azaldığı söylenebilir. *Çerağlar Uyanırken*, baskının azaldığı dönemde geçer ve baskı sürecini de aktarır. Bunun yanında da Bektaşîlik hakkında bilgiler verir. Bu doğrultuda romanı "*Romana Yansıyan Tarihsel Gerçekler*" ve "*Bektaşîlik ve Bektaşîler Hakkında Verilen Bilgiler*" alt başlıkları altında incelemek mümkündür.

1. Romana Yansıyan Tarihsel Gerçekler

Roman 1848 ile 1850 yılları arasında geçer. Bununla birlikte sadece bu yıllar üzerinde durulmaz; 1826 sonrası süreç hakkında da değerlendirmelerde bulunulur. Bir başka ifadeyle romanda Bektaşîliğin 1826-1850 yılları arasındaki durumu ele alınır.

Kronolojik olarak gidildiğinde öncelikle 1826 yılında Bektaşîliliğin kapatılmasından sonra yaşananlar üzerinde durmak gerekir. Romanın farklı yerlerinde

1826'dan sonra ne olduğuna dair bilgiler verilir. Revnaki Baba, bu konuda Hasan'a şöyle der: "*Birden indiler üstümüze nazarım. Önce yeniçerileri yok ettiler; sonra bizi*" (Soyyer, 2008: 66). Böylece Bektaşilerin yaşadıkları özetlenir. Hasan'ın annesi Hatice'nin evinden taşınmasına bağlı olarak ifade edilen "... *darmadağan olmuştu eski Bektaşî dostları. Kimi uzaklara sürülmüş, kimi kendiliklerinden İstanbul'u terk edip tanınmadıkları yerlere göç etmişti. Korku kol geziyordu her yerde. Bektaşî olmak o devirde kara dinli kâfir olmaktan da beterdi.*" (Soyyer, 2008:12) cümleleri Bektaşilerin yaşadığı sıkıntıyı aktaran bir diğer kısımdır. Anlatıcı, yaşanan sıkıntıyı aktarmak için romanın eksenine 1826'da asılan Kıncı Baba'nın ailesini koyar.

Bektaşilerin yaşadığı sıkıntı, gördükleri baskının şiddetini en iyi anlatan örneklerden biri, Bektaşî olmayanların bile Bektaşî sanılarak sürgüne yollanmasıdır. Yaşanan bu durum romanda şu cümlelerle ifade edilir: "*Halvetilerden pek çok 'baba' ve Mevlevilerden birkaç 'dede' Bektaşî sanılarak çöllere sürülmüşlerdi. Sonra gerçek durum anlaşılınca bu zavallılar, sürgününün acılarını çektikleriyle kalmışlardı*" (Soyyer, 2008: 78).

Sürgünler, idamlar dışında vurgulanan diğer baskı unsurları kimi tekkelerin yıktırılması, tekkelerin mallarına el konması ve Bektaşilerin kimliklerinden uzaklaştırılmaya çalışılmasıdır. Son husus yıktırılmayan tekkelerin başına Nakşibendilerin atanması ve Hasan ile somutlaştırılır. Tekkelere Nakşibendiler tayin edilerek Bektaşiler yollarından döndürülmeye çalışılmıştır. Hasan ise klasik medrese eğitimi görmüş ve buna bağlı olarak Bektaşiliğe uzak kalmıştır. Böylece Bektaşilerin kimliklerinden uzaklaştırılmaya çalışıldığı vurgulanır. Ahmet Yaşar Ocak yaşanan baskının şiddetini ve bunun karşısında tarikatın varlığını koruma sebebinin şöyle ifade eder: "*II. Mahmud'un Bektaşiliğe indirdiği 1826 darbesi eğer başka bir tarikata indirilmiş olsaydı büyük bir ihtimalle o tarikatın dağılıp gitmesi veya en azından zayıflaması işten bile değildi. Fakat Bektaşî vakıflarının merkezîyetçi yapısı ve iktisadi gücü tarikatın bu darbeyi kolayca atlmasına ve bir müddet sonra yeniden belini doğrultmasına büyük ölçüde yardımcı olmuştur*" (Ocak, 2010: 377).

Yaşanan baskı karşısında halkın takındığı tutum edildir. Halk, can korusuyla sesini çıkaramamıştır. Hasan'ın medresedeki hocalarından olan Nurullah Molla bu durumu özeleştirir yaparak Hasan'a açıklar: "*Oğlum biz, babanı asmaya götürürlerken çaresiz kaldık, tıpkı büyük deden gibi bizler de sadece ağlayabildik onun arkasından. Yirmi iki yıldır da sustuk, sustuk, sustuk*" (Soyyer, 2008: 21). Bu alıntıda bir başka tarihsel gerçeğe göndermede bulunulur. O da Kıncı Baba'nın idam fermanında kayınpederinin imzasının olduğudur. Kıncı Baba'nın kayınpederi olan Bandırmalızade Galip Efendi yukarıda bahsi geçen toplantının katılımcılarından. O, Bektaşiliğe karşı alınan kararlar karşısında duramamış, bu kararları onaylamıştır. Onun bu davranışının sebebinin Nurullah Molla, Hasan'a şöyle açıklar: "*Galib*

Efendi, Bektaşiliğin kapatılma fermanını imzalayan şeyhlerdendir. Dolayısıyla babanın idam fermanını da... Kendince haklıydı, çaresizdi... Padişah topladı şeyhleri Saray'daki camiye. Pek çoğuna tehditle imzalattı belgeyi" (Soyyer, 2008: 20). Bu olaydan sonra Hasan'ın annesi Hatice, ailesiyle olan ilişkisini keser.

Anlatıcı, Bektaşilere uygulanan baskıların sebebini güç, iktidar mücadelesi olarak görmektedir. Ona göre Bektaşiler, bu mücadelenin kurbanı olmuşlardır. Anlatıcı bu düşüncesini Hatice aracılığıyla ifade eder: "... büyük bir mücadele vardı. Devletin tepesinde bir mücadele... Buna Bektaşiler kurban edildi" (Soyyer, 2008: 163).

Bu baskılar Bektaşilerin II. Mahmut'tan nefret etmelerine sebep olur. "II. Mahmud'un anısı, doğal olarak Bektaşiler'in ürperdikleri bir şey oldu. İstanbul'da Divanyolu'ndaki Mahmud'un türbesinin önünden ne zaman geçseler, tükürüp lanet okumanın, onların ananelerinden biri haline geldiği söylenir" (Birge, 1991: 92) cümleleriyle ifade edilen nefret romanda da, başka şekilde de olsa, söz konusu edilir. Romanda, Bektaşilerin II. Mahmut'a Sultan Maymun dedikleri belirtilir ve böylece onların II Mahmut'a duydukları nefret somutlaştırılır.

Tarikatın kapatılması ve yapılan baskılar Bektaşileri gizli şekilde örgütlenmeye, ayinlerini ve inançlarını gizlemeye yöneltir. Hasan ile bir öğrencisi arasında geçen aşağıdaki diyalog gizli örgütlenmeyi ifade eder:

- Hocam, siz İstanbul'da yaşadığımız için çok sıkı takibattasınız, bundan dolayı da teşkilatı bilmemeniz doğal.

- Teşkilat mı o da ne?

- Tekkeler kapatılınca dervişler birbirleriyle irtibatı kesmedi. Devlet-i Âliye'nin dört bir yanındaki Bektaşiler hep haberleştiler. İşte teşkilat bu" (Soyyer, 2008: 87).

Bektaşiler bu tarz örgütlenme sayesinde varlıklarını devam ettirirler. Aynı zamanda dinsel törenlerinden de vazgeçmezler ve ayinlerini Nakşibendi ayini adı altında sürdürürler. Roman kişilerinden olan Nafi, Hasan'ın "Gerçekten Nakşibendi ayini mi yapıyorsunuz?" (Soyyer, 2008: 93) şeklindeki sorusunu şöyle yanıtlar: "Hayır canım, adı Nakşi ayini. Tekkeye gidilecek tek bir yol vardır zaten, oralara gözcüler koyarız. Şeyhülislamlık bazen cürmümeşhut halinde yakalamak için yanına askerleri, arkasına halkı katarak gelir. Tabii ki bir şey bulamazlar. Gözcüler haber verir, Bektaşilik'le ilgili ne varsa bodruma kaldırırız hemen" (Soyyer, 2008: 93). Böylece de nasıl ayin yaptıklarını ortaya koyar.

Toplu olarak yapılan bu gizlenme, bireysel anlamda da söz konusudur. Bektaşiler, yaşamını sürdürmek, baskıyla karşılaşmamak için asıl inançlarını gizlemektedirler. Örneğin Hatice, Hasan'ı medreseye götürdüğü zaman asıl inancını gizleyip islah olduğunu söyler.

Bu tarz gizlenmeler Bektaşiliğin tam olarak ortadan kalkmasının önüne geçer. Tam olarak ortadan kaldırılamayan tarikat, baskıların azalmasıyla tekrar hareketlenir. Bektaşiler baskılara uğrasalar da genel olarak inançlarından vazgeçmemiş; bunları gizlice sürdürmüş ve baskıdan kurtulunca kendilerini ifade etmekten çekinmemişlerdir.

1826'da Bektaşiliğin kapatılmasıyla başlayan baskılar zaman içerisinde azalmaya başlar. II. Mahmut'un tahttan inmesiyle de bu baskılar resmî olmasa da uygulamada iyice azalır. Eser, baskıların azaldığı bu dönemde geçmektedir. Romanda baskıların azalmasıyla ortaya çıkan gelişmelerle anlatılır. Bektaşiler artık daha rahat görüşebilmekte, tekkelerinin başına getirilen Nakşibendi şeyhlerine karşı gelebilmekte, inançlarının gereğini yapabilmektedir. Bektaşiliğe konulan yasak her ne kadar kalkmamış olsa da bir müsamaha söz konusudur. İstanbul dışındaki Bektaşiler, İstanbul'dakilere göre daha rahattır. Bunun sebebi merkezden uzak olmalarıdır. *"Hiçbir şey eskiden olduğu gibi değildi artık. Bektaşilik, yavaş yavaş yarı serbest bir hale bile gelmişti. Nakşibendi tekkesi adı altında açılan Bektaşi tekkelerinin sayısı da üçü bulmuştu. Eryek Baba Tekkesi de Şeyhülislam'ın tanınan Nakşibendi tekkesi izniyle faaliyete başlamıştı. Bu arada İstanbul'da uzun zamandır faaliyette olan matbaa da kitaplar basıyordu"* (Soyyer, 2008: 154) şeklindeki cümleler baskının azaldığını ifade eder. Bununla birlikte Bektaşilerin çok da rahat olduğu söylenemez. Ortaya çıkan değişiklikten rahatsız olanlar sürekli Bektaşileri şikâyet etmektedir; ancak bu şikâyetlerden bir sonuç çıkmamaktadır. Bunun sebebi artık idarecilerin de Bektaşiliğe çok katı bakmamaları hatta faaliyetlerini görmezden gelmeleridir. Dönemin padişahı I. Abdülmecit ve onun annesi Bezmiâlem Sultan, Bektaşileri, Bektaşiliği desteklemektedir. *"Yasağı kaldırtamıyoruz, valide sultanın desteğine rağmen Şeyhülislam'ın inadını kıramadık."* (Soyyer, 2008: 130-131) diyen Perişan Ali Baba, Bezmiâlem Sultan'ın desteğini aldıklarını vurgular. I. Abdülmecit'in Bektaşilere, Bektaşiliğe hoş gözle baktığının kanıtı ise bir Bektaşi önderi olan Halil Revnaki Baba'nın cenazesine katılmasıdır. Yine aynı cenaze töreninin Şeyhülislam Arif Hikmet Efendi tarafından kaldırılması Bektaşilik üzerindeki baskının azaldığının bir diğer göstergesidir. Buradan hareketle 1826'dan sonra büyük baskılara uğrayan Bektaşiliğin kısa bir süre içerisinde kendini topladığı söylenebilir. Nitekim romanın yazarı da 19. *Yüzyılda Bektaşilik* başlıklı çalışmasında şu tespiti yapar: *"1840 tarihi İstanbul'daki Bektaşi dergâhlarının gerek Bezmiâlem Vâlide Sultan'ın gerekse Osmanlı bürokrasisinin desteğiyle gayri resmi olarak faaliyet göstermeye başladığı dönemdir"* (Soyyer, 2005: 77). Bektaşilik için 1840 itibarıyla çerağlar uyanmıştır; bir başka ifadeyle tarikatın yeniden varoluşunu sergileme imkânı bulunduğu söylenebilir. Böylece bir Bektaşi terimi olan çerağ uyanmasının aynı zamanda bu anlama gelecek şekilde de kullanıldığı ifade edilebilir.

Anlatılan dönemde Bektaşilere yönelen iftiralar ve Bektaşî olmayanların Bektaşîliğe bakışı da yansıtılmaktadır. Bektaşîliğe atılan iftiralar Hıdır Molla aracılığıyla somutlaştırılır. Tasavvufa karşı olan Hıdır Molla, Bektaşîliği ve Bektaşîleri halkın gözünde kötü göstermek için bir *Şer Yuvası Bektaşîlik Nedir? Bektaşîler Kimlerdir?* başlıklı bir kitap yazar ve bu kitapta yeniden dirilmeye çalışan Bektaşîliğe suçlamalar yönelir. Nitekim yazdıklarıyla da bazı kesimleri harekete geçirir. Hasan'ın kayınpederi Edhem Baba "... zamane Bektaşîliğini diriltip kapalı bulunan tekkeleri Nakşibendi tekkesi görüntüsünde açmak isteyen teşkilatın üyelerinden olmak ... Kuranikerim'i kendi itikadı doğrultusunda değiştirmek, Hulefa-i Reşidîn'e küfretmek, Fazlullah Hurufî'nin yolundan gitmek..." (Soyyer, 2008: 160) gibi suçlamalarla tutuklanır; ancak bu suçlamalar geçersiz olduğu için serbest kalır. Bu olay Bektaşîliğe atılan iftiralara bir örnektir. Dayanağı olmasa da bu tarz iftiralar halkın etkilenmesine ve Bektaşîlere mesafeli durmasına sebep olmaktadır. Genel algı Bektaşîlerin dinden çıkmış olduğu yönündedir. Nitekim Hasan'ın baldızına, oğlu için talip olan Hayrullah Ağa'nın "... ben istedikten sonra kız çok, ancak bizim hanımla düşündük ki, bir yoldan çıkmış ailenin kızını Müslüman yapmak pek sevap olur" (Soyyer, 2008: 184) şeklindeki sözleri bunu doğrular. Bu genel kanaate rağmen insanların Bektaşîleri tanıdıkça onları sevdiğini, onların düşündükleri gibi dinden çıkmış insanlar olmadıklarını anladıkları da vurgulanmaktadır.

Yeniçerilik-Bektaşîlik ilişkisi romanda yer bulan bir diğer tarihsel gerçekliktir. Tarihe Vaka-i Hayriye olarak geçen yeniçeriliğin kaldırılması Bektaşîliği de etkilemiş ve tarikatın kapanmasına sebep olmuştur. Romanda bu ilişkiye de gönderme yapılır. Romanda öne sürülen görüşe göre Bektaşîlik ile yeniçerilik arasında çok sıkı bir bağ yoktur. Revnaki Baba'ya yaptırılan değerlendirme şöyledir: "*Yeniçeri ortalarından bir ikisinde temsili birkaç baba bulunurdu, hepsi o kadar. Geçmişten gelen bir kabullenıştır bu nazarım. Pirimin, Hünkârımın maneviyatına sığınarlardı savaşlarda. Aslında Bektaşî falan değillerdi. Bu ocaktaki babalar, yeniçeri ayaklandığında onlarla birlikte toplanmış, bu da duyulmuş padişah tarafından...*" (Soyyer, 2008: 66).

Romanda adı geçen Bektaşî tekkeleri anlatılan dönemden romana yansıyan bir diğer unsurdur. Üsküdar Tekkesi, Küçük Selimiye Tekkesi, Kızıldeli Sultan Tekkesi, Bandırmalı Tekkesi, Seyid Nizam Tekkesi, Şehitlik Tekkesi, Şahkulu Sultan Tekkesi, Eryek Baba Tekkesi bahsi geçen tekkelerdir (Soyyer, 2008: 65).

Yukarıda bahsedilen hususlardan hareketle romanın Bektaşîliğin bir dönemine dair değerlendirmelerde bulunduğu, tarihsel gerçeklere değindiği söylenebilir.

2. Bektaşîlik ve Bektaşîler Hakkında Verilen Bilgiler

Romanda bir taraftan Bektaşîlikle ilgili tarihsel gelişmelere yer verilirken diğer taraftan Bektaşîlik tarikatı ve Bektaşîlere özgü özellikler üzerinde durulmaktadır. Öncelikle Bektaşîlerin kendilerini nasıl tanımladıklarını aktarmak gerekir. Onlar

kendilerine yapılan Müslümanlık karşıtı suçlamalarına rağmen kendilerini İslam içerisinde tanımlarlar. Bu konuda Hatice, oğlu Hasan'a şöyle demektedir: “*Biz de Kuran'a dayanırız, biz de sünnete dayanırız oğlum. Bizim inandığımız yol, Kuran'ı insanlara getiren o büyük Peygamber'in soyuyla birlikte nakledile nakledile gelmiştir. Bize zındık diyorlar, hâşâ hepimiz Müslüman'ız elhamdülillah*” (Soyyer, 2008: 25).

Hız. Ali ve Hacı Bektaş-ı Veli algısı doğal olarak ele alınmaktadır. Romanda Bektaşilerin Hız. Ali'ye Allah gözüyle bakmadıkları, onu tasavvufun temeli saydıkları belirtilir. Hasan ve Gülendâm'ın Paris'e giderken tanıştıkları aile Bektaşilerin Hız. Ali'yi Allah gibi gördüklerini söylemeleri üzerine Gülendâm onlara şöyle yanıt verir: “*Onlar (...) böyle bir şey demiyorlar efendim, asla bunu söylemezler, İmam Ali, şah-ı velayettir, tasavvufun başlangıç pınarıdır*” (Soyyer, 2008: 191). Bektaşiliğin dayandığı kişi olan Hacı Bektaş-ı Veli de çok sevilen, çok saygı duyulan biridir. O Bektaşiler için bir hünkâr, bir pirdir. Bektaşilerin onu rehber aldığı romanda vurgulanan hususlardandır.

Bektaşilikte aşk ve buna bağlı olarak ortaya çıkan insan sevgisi romanda ön plana çıkarılan hususlardandır. Onlar, Allah'a aşkla bağlandıklarını söylerler. Onlara göre en büyük aşk da yaratana duyulandır. Buna bağlı olarak onlar, Allah'ın yarattığı bir varlık olduğu için ayırım yapmadan insana da sevgiyle bakarlar. “*Bektaşî ahlakının temelinde insana saygı yatar*” (Öztürk, 1998: 221). “*Bektaşilik ‘sevgi’ kavramı üzerine kurulmuş, onunla gelişmiş, yayılmış bir inanç kurumudur*” (Eyüboğlu, 1993: 269). Örneğin Hasan bağlamında “*... ne annesinden ne de diğer Bektaşilerden (...) hiç beddua işitmemişti. Hatta zaman zaman ‘bu Bektaşiler bütün lanetleme ve beddua kelimelerini Muaviye ile Yezid'e sarf ettiklerinden olsa gerek diğer insanlara kullanmak için dağarcıklarında kötü söz kalmamış’ der gülerdi*” (Soyyer, 2008 :155) denilerek belirtilen husus ifade edilir.

Bektaşilerin konuşmalarında geçen kimi kullanımlar kendilerine özgüdür. Örneğin Halil Revnaki Baba, birine hitap ederken “nazarım” şeklinde seslenir. Bir başka örnekte ise Hatice'ye “ana baci” dendiği görülmektedir. Bektaşilerde mürsidin eşine bu isimlendirme verilmektedir (Öztürk, 1998: 238). Yine bu örnekler benzer şekilde Hasan, Bektaşiliği benimsemeye başlayınca kendinden “fakir” olarak bahsetmeye başlar. Bektaşiler, fakir diyerek kendilerini kastederler. Bütün bu örnekler Bektaşilere belirginleştiren kullanımlardandır.

Kadının farklı konumu da romanda ele alınır. İsmet Zeki Eyüboğlu, İslam'ın kadına bakışını ve Bektaşiliğin kadına bakışını değerlendirir ve şöyle der: “*Bektaşilik'te kadının apayrı bir durumu vardır. (...) Bektaşilik'in benimsediği inançlar yüzünden kısıtlayıcı, sınırlandırıcı, yasaklayıcı koşullar yoktur. Özellikle kaç-göç, eve kapanma, kimseye görünmeme, ağızsız dilsiz bir ‘odalık yaşamı’ sürme geleneği, gerekliliği ortadan kalkmıştır, daha doğrusu yer bulamamıştır*” (Eyüboğlu, 1993: 338). Bu özel-

likler romana da yansır. Örneğin Bektaşilikte ibadet bir arada yapılır. Cem ayinleri içinde kadınlar ve erkekler bir aradadır (Soyyer, 2008: 53). Bunun yanında evlenmeyi düşünen bekârların bir araya gelip konuşmaları da serbesttir. Hasan, Gülendam'la evlenmeden önce onunla görüşür. Her ikisi de beklentilerini ifade eder, anlaşır ve evlilik yoluna girerler. Kadınların rahat olduğunun bir diğer göstergesi örtünme şekilleridir. Kadınlar her tarafını örtecek şekilde başlarını kapatmamaktadırlar.

Romanda Bektaşilik-Hurufilik ilişkisine de yer verilmektedir. Bektaşiliğin Hurufilikten etkilendiği belirtilir. Bu etki, kimi konuların yorumlanmasında Hurufilikten yararlanma şeklinde açıklanır. Bunun dışında bir bağın olmadığı belirtilir (Soyyer, 2008: 65).

Bektaşilikteki bir görüş farklılığı da romanda irdelenir. Bu farklılık Hacı Bektaş-ı Veli'nin evlenip evlenmediğine dairdir. Bektaşilerin kimi onun evlendiğini kimisi ise hiçbir zaman evlenmediğini öne sürerler. Onun "... evlenmediğini ileri sürülenlere Babalar (*Babagân*), evlendiğine inananlara da *Çelebiler kolu denir*" (Eyüboğlu, 1993: 142). Romanda anlatılan Bektaşiler, Babalar kolundandır (Soyyer, 2008: 173).

Bektaşilerin nikâh ve düğün törenleri kendilerine özgüdür. Romanda yer alan Hasan ile Gülendam'ın nikâh ve düğün törenleriyle örnekleme söz konusudur. Törenlerde ön plana çıkan başlıca hususlar nikâhı Bektaşî babasının kıyması, onun yeni evlenenlere öğütlerde bulunması, törende dualar ve gülbanklar okunması şeklinde sıralanabilir (Soyyer, 2008: 94-98).

Yukarıda belirtilen hususiyetler dışında romanda Bektaşilikle ilgili terimlere, uygulamalara, kaynaklara da yer verilmektedir. Bunlar Balım Sultan'ın erkânname, cem ayini, sır, ikrar vermek, çerağ uyandırmak, nefes, gülbank ve tercüman, nasip almak, peymençe, teslim taşı, tiğbent, hırka, edhemî taç, palehenk, tennure, niyaz etmek ve meydan taşıdır.

Balım Sultan, Bektaşilikte önemli bir yere sahiptir. O, Hacı Bektaş-ı Veli'den sonraki ikinci pirdir (Ocak, 2010: 374). Balım Sultan, Bektaşiliği kurumsallaştırıp yasal hale getirmiştir. Romanda bahsi geçen erkânname de ona aittir. O, ortaya koyduğu erkânnameyle Bektaşiliğin usul ve uygulamalarını düzenlemiştir. Nitekim romanda da Bektaşilerin bu erkânnameden hareketle davrandıkları belirtilir (Soyyer, 2008: 39).

Cem ayini, Bektaşilerin törenlerine verilen addır. Bu ayin yola girişte yani Bektaşî olurken ve ölen birisinin anısına yapılır (Birge, 1991: 252). Romanda Hasan'ın Bektaşiliğe girişinde yapılan cem ayini ayrıntılarıyla anlatılır (Soyyer, 2008: 212-224). Yola nasıl girildiği aşama aşama belirtilir. Bu törende dikkati çeken

husus Hasan'ın eşi olan Gülendam'ın dışarı çıkartılmasıdır. Bunun sebebi şöyle açıklanır: “Biraz sonra içeride bulunan herkesle kardeş olacaktı Hasan, bu yüzden (...) karısı (...) dışarıda bekleyecekti. Bektaşî meydanlarında bir bekâr can nasip alırken, kızsâ bütün bekâr erkekler, erkekse bütün bekâr kızlar dışarıya çıkarılırdı. Çünkü Bektaşîler bir kez kardeş olmuşlarsa onunla artık evlenemezlerdi” (Soyyer, 2008: 215).

Sır kavramı, Bektaşîliğin 19. yüzyılında ortaya çıkar. Kavramın bu yüzyılda ortaya çıkması tesadüfî değildir. Bektaşîler 19. yüzyıldaki baskılar sebebiyle her hususlarını gizleme ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu 1826'dan sonra ortaya çıkan zoraki bir durumdur (Soyyer, 2005: 75). Onlar, varlıklarını devam ettirme içgüdüleriyle her şeylerini gizlemiş, sır olmuşlardır. Örneğin Hasan, Bektaşî olmadan önce “Bektaşîlerin ayinleri sırdır, onlar beni bile almazlar” (Soyyer, 2005: 137) demektedir. Burada da görülebileceği üzere Bektaşîler dış tehlikelere karşı önlem olarak sırrı devreye sokmuşlardır.

İkrar vermek, Bektaşî olmanın temel gereklerindendir. “Bektaşîlik'te tarikata girmek için dileğini bildirip, düşüncelerini açıklayarak ant içmek karşılığı söylenir. (...) Yetkili kimsenin önünde, özel bir törenle, ikrar verdikten sonra tarikata girilir. İkrardan dönmek büyük bir suç, yakışsız bir davranış sayılıp tarikattan kovulmayı gerektirir” (Eyüboğlu, 1993: 382-383). Romanda kimi kişilerin ikrar vererek tarikata girmesi anlatılır. Bunların en çarpıcısı Hasan'ın ikrar vermesidir. Babasının bir Bektaşî olmasına rağmen dönemde yaşanan baskılar sonucunda Bektaşîlik inancıyla yetiştirilmeyen, medrese eğitimi alan Hasan zaman içerisinde değişir. Bektaşîliğe girmeye karar verir ve düzenlenen cem ayiniyle Bektaşî olur.

Romanın da adı olan çerağ uyandırmak Bektaşîliğe özgü terimlerdenidir. Yukarıda da bahsedildiği gibi bu terim iki anlamıyla kullanılmıştır. Bunların birincisi Bektaşîliğin çerağının uyanması yani yeniden canlanmasıdır. İkincisi ise daha özeldir ve Bektaşîlik bünyesinde bir anlamı vardır. Çerağ “Hz. Muhammed'in Tanrı'dan ilk ışık alması anısına, ruhun aydınlanmasının bir sembolü olarak algılanan ve cem törenlerinde kullanılan kandil, lamba, mum ya da çıra” (Korkmaz, 1993: 80) olarak tanımlanır. Çerağı uyandırmak da bahsedilen nesnelere yakmaktır. Romanda çerağ yakmanın sebebi ise şöyle açıklanır: “Bektaşîlerde ululara mum yakmak biçiminde gerçekleştirilen çerağ uyandırmak önemli bir saygı ve onlardan yardım dileme biçimiydi. Medresenin bidat yani dine sonradan girme kötü bir şey olarak gördüğü bu âdet. Bektaşîlerde titizlikle uygulanırdı” (Soyyer, 2008: 72-73). Görüldüğü üzere romanda çerağ uyandırmak daha özel olarak tanımlanmaktadır. Neticede ise çerağın manevi beklentilerle yakıldığını söylemek mümkündür.

Niyaz etmek, “Aynicem'de Baba ya da sembolik bir yerin önünde saygıyla eğilmek. Baba'ya yapılan tam niyaz dizlerini göğsünü ve önündeki yeri öpmeyi gerektirir. Olağan haliyle niyaz eller yerde olarak öne eğilip önündeki yeri öpmektir” (Birge, 1991:

266). Peymençe de Bektaşilere özgü selamlamalardandır. “*Bektaşiler önce sol ellerini sağ omuzlarına sonra da sağ ellerini onun üzerinden sağ omuzlarına doğru çapraz uzatarak selam verirlerdi. Buna peymençe*” (Soyyer, 2008: 28) denir. Nasip almak ise tarikata girmek demektir.

Nefes, gülbank ve tercüman Bektaşiliğin vazgeçilmez unsuru olarak romandaki yerlerini alırlar. Nefes, Bektaşilerin söyledikleri ilahilerdir. Örnek olması açısından romanda yer verilen Pir Sultan Abdal’a ait şu kısım verilebilir:

“Şükür bizi bu meydana
Getirenin demine hü
Ceset içinde bu canı
Bitirenin demine hü” (Soyyer, 2008:103).

Gülbank ise “... yüksek sesle okunan özel ‘dua’dır. Bütün törenlerde, belli bir uyuma, belli bir düzene göre okunan ‘gülbank’ birkaç türdür. Bu türülük düzenlenen törenin özelliğine göredir. Ayin-i Cem ile İkrar Ayini’nde okunan gülbank ile sabah, akşam yemeklerinde okunan gülbanklar ayrıdır” (Eyüboğlu, 1993: 2009). Burada belirtildiği gibi Bektaşilerin buldukları ortama göre gülbank okumaları romanda da mevcuttur. Örneğin sofrada,

“Lokma hakkına, evliya keremine, cömertler demine hüüü
Elhamdülillah elhamdülillah eş-şükri’llah
Hak berekâtım vere
Bu gitti ganisi gele
Yiyip yedirenlerin ömrü ziyade ola
Hayır sahibinin niyazı kabul ola
Divan-ı Hakk’a yazıla
Şah Hüseyin Efendimiz’in ruh-ı şerifi handan ola
Vakitler hayr ola şerler def ola
Erenler destgirimiz ola
Muhammed Ali gözcümüz ola
Doksan dokuz bin Horasan pirleri
Elli yedi bin Rum erleri gözcümüz bekçimiz ola
Nur-ı Nebi kerem-i İmam Ali

*Pirimiz Hümkâr Hacı Bektaş Veli Efendim'den her ne geldikçe
hakkımızda hayırlısı gele
Üçler beşler yediler kırklar hazır gaip erenlere, gerçekler demine
hüüü... ” (Soyyer, 2008: 82-*

83) şeklinde bir gülbank okunurken ikrar ayininde,

*“Allah Allah Muhammedün habibullah Aliyyün veliyullah
Vakitler hayrola şerler defola hayırlar fethola
Her geldikçe hayırlısı gele
Düşmanlar kahrola münkir münafık mât ola
Zümre-i Mervaniyan kör ola
Ve cümle kardaşlarımız sağ ola
Müşkül işleri hallola
Güç işleri âsân, çerağ-ı dide püşt-i pâ olan karındaşlarımız sağ ola
Erhak yardımcıları ola...” (Soyyer, 2008: 223) şeklinde farklı*

bir gülbank okunur.

Tercüman da gülbanka benzer; farkı ise ikrar ayininde rehber tarafından okunmasıdır (Birge, 1991: 268). Romanda ikrar ayininde, Hasan’a rehber olan Süleyman Baba bir tercüman okur (Soyyer, 2008: 222).

Bektaşilerin kimi giysileri romanda bahsedilen diğer unsurlardandır. Bu giysilerden biri tarikata girenlere giydirilen hırkadır. Hasan’ın annesi Hatice, “... *biz buna ‘fahır’ da deriz. Ne cebi olur ne yakası... Bunu giyenlerin, herkesin ayıbını görmeyip örtücü olması gerektiğini simgeler*” (Soyyer, 2008: 111) diyerek hırkayı açıklar. Baba olan Bektaşilerin taktığı edhemi taç başa takılan bir başlıktır. Şeriat, tarikat, marifet ve hakikatı temsil eden dört dilimden oluşur (Soyyer, 2008: 215). Mevlevilerin de giydiği tennure de romanda geçmektedir. İkrar verirken giyilen tennure, Mevlevilerin altı parçalısından farklı olarak on iki parçadan dikilir ve kenarına ‘hü’ işlenir (Soyyer, 2008: 111). Bele takılan ve palehenk bele takılan 12 köşeli büyük bir taştır. Hz. Muhammed’in açlığını hissetmemek için beline taktığı söylenir (Soyyer, 2008: 111); (Birge, 1991: 266). Bektaşi olduğunu gösteren teslim taşı da romanda yer yer geçmektedir. Örneğin Hatice, henüz Bektaşi olmayan oğlu Hasan’ın “... *boy-nunda teslim taşı görmeden*” (Soyyer, 2008: 33) yüreğinin soğumayacağını söyler. Bir başka ifadeyle o, ancak oğlu Bektaşi olunca geçmişin acılarını kısmen unutabileceğini ifade eder. Önemli giysi unsurlarında olan tiğbent bele dolanan bir kuşaktır. Tiğ-

bent “... yolunda sabitkadem olmayı gösterirdi. Tığbent bağlamak Mansur gibi idam edilmeye dahi razı olmaya; eline, diline, beline sahip olmaya; ahd-i misakta yani bezm-i ezelde verdiği sözde devamlı olmaya işaret ederdi” (Soyyer, 2008: 219). Bunu da ancak ikrar veren biri takabilir.

Bektaşilerin ayinlerini tekkelerde yaparlar. Bu tekkelerin kimi hususiyetleri de romana yansımaktadır. Bunlara örnek olması açısından Meydan ve meydan taşı verilebilir. Meydan, tarikat törenlerinin gerçekleştirildiği yerdir (Birge, 1991: 265). Meydan taşı ise bu meydana konan teslim taşı şeklindeki kanaat taşı ya da mürüvvet taşı olarak da isimlendirilen taştır. (Öztürk, 1998: 232) Bu taşın ikrar töreni sırasında, Süleyman Baba tarafından şöyle anlatılır: “Buna meydan taşı derler, terbiyesiz ve edepsiz olanları bunda terbiye ederler” (Soyyer, 2008: 222).

Üzerinde durulan hususlar bir tarikat olarak Bektaşilikten, Bektaşilerden romana yansıyanlardır. Bir başka ifadeyle romanda Bektaşiliğin, Bektaşilerin yukarıda belirtilen hususları ele alınmıştır. Bektaşiliğin bu hususlarla sınırlı olduğu söylenemez; ancak romanda bahsedilen hususlar bununla sınırlıdır. Bir bakıma bir edebî tür olan roman bu sınırlılığı doğurmaktadır.

Sonuç

Bektaşilik, Hacı Bektaş-ı Veli’ye dayanan ve Osmanlı devleti tarafından uzun süre meşru kabul edilen, desteklenen bir tarikattır. Bu durum 1826’da değişime uğrar; yeniçeriliğin kaldırılmasıyla beraber Bektaşî tekkeleri de kapatılır. Kapatılma, Bektaşiliğin zor bir dönem geçirmesine sebep olur; ancak baskılara rağmen tarikat son bulmaz ve varlığını resmi olmayan yollardan sürdürür. Ahmet Yılmaz Soyyer’in *Çerağlar Uyanırken* başlıklı romanı, Bektaşiliğin bu zorlu sürecini konu edinir. Roman tarihi süreci anlatmakla sınırlı kalmaz ve Bektaşilikle, Bektaşilerle ilgili bilgiler de verir.

Roman, pek de sanatsal kaygı duymadan belirtilen hususları anlatmak için yazılmıştır. Hasan’ın Bektaşî değilken Bektaşî olması, iç dünyasında bu bağlamda yaşadıkları üzerinde pek durulmamıştır. Dolayısıyla roman, Bektaşilik hakkında tarihsel ve özel bilgiler vermekle sınırlı kalmaktadır.

Romanın yazarı, Ahmet Yılmaz Soyyer, üzerine bilimsel çalışma yaptığı 19. yüzyıldaki Bektaşiliği roman formunda da anlatmak istemiştir. Böylelikle birtakım bilgileri art arda sıralayan çalışmalardan farklı olarak yaşayan kişiler ekseninde, öyküleyici anlatımla Bektaşiliği, Bektaşileri anlatmıştır. Böylece ortaya öykü eşliğinde, Bektaşilerin bir dönemini ve Bektaşileri anlatan akıcı bir roman çıkmıştır.

Anlatılanlar, tarihsel gerçeklerle uyumludur. Roman, gerek yazarın Bektaşilikle ilgili yaptığı çalışmada gerekse diğer çalışmalarda yapılan değerlendirmeler pa-

ralelindedir. Her ne kadar bahsi geçen kişilerin çoğu tarihsel kişiler olsa da romanın bir kurgu işi olmasına bağlı olarak hayali kişilerin varlığı da söz konusudur.

Sonuç olarak bu romanın Bektaşiliğin bir dönemi ve Bektaşiler hakkında bilgiler vermek amacıyla yazıldığı, buna bağlı olarak da sanatsal kaygıları çok içermediği söylenebilir. Roman yazılış amacı doğrultusunda 19. yüzyılın ilk yarısındaki gelişmeleri ve Bektaşiliğe, Bektaşilere dair bilgileri içerir. Böylece hem tarihsel bir süreç hakkında bilgi verir hem de Bektaşilik ve Bektaşileri çeşitli özellikleriyle tanıtır.

Kaynakça

- ALKAN, M. (2011). “Hacı Bektaş-ı Veli Tekkesine Nakşibendi Bir Şeyhin Tayini: Merkezi Bir Dayatma ve Sosyal Tepki”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi*. S:57: 213-223.
- BERKES, N. (2006). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BİRGE, K. J. (1991). *Bektaşilik Tarihi*. çev: Reha Çamuroğlu. İstanbul: Ant Yayınları.
- ÇAMUROĞLU, R. (1994). *Yeniçeriliğin Bektaşiliği ve Vaka-i Şerriye*. İstanbul: Ant Yayınları.
- EYÜBOĞLU, İ. Z. (1993). *Bütün Yönleriyle Bektaşilik*. İstanbul: Der Yayınları.
- KORKMAZ, E. (1993). *Alevi-Bektaşî Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ant Yayınları.
- OCAK, A.Y. (2010). “Bektaşilik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C.5. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ÖZ, B. (1997). *Bektaşilik Nedir*. İstanbul: Der Yayınları.
- ÖZTÜRK, Y.N. (1998). *Tarih Boyunca Bektaşilik*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları.
- SAMANCIGİL, K. (1945). *Bektaşilik Tarihi*. İstanbul: Tecelli Matbaası.
- SOYYER, A. Y. (2005). *19. Yüzyılda Bektaşilik*. İzmir: Akademi Kitabevi.
- SOYYER, A. Y. (2008). *Çerağlar Uyanırken*. İstanbul: Doğan Kitap.
- SOYYER, A. Y. (2009). “1826 Kapatılma Sürecinde Bektaşilik”. *Geçmişten Günümüze Alevi Bektaşî Kültürü*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- YALÇIN, A. *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı*. S.b. Ankara: Akçağ Yayınları.